

Ole Jacob Madsen

IN PSYCHOLOGY WE TRUST... ¹

1980-årenes thatcherisme varslet på mange måter om sosialitetens endelige død og overlot på et vis menneskelige relasjoner til markedets krefter. Dette ble for mange ensbetydende med starten på den postmoderne epoke: en kultur uten en felles tro på kollektive former for handlinger eller kollektive identiteter. Med disse endringene ble enkeltmennesket dermed mer overlatt (til seg selv) og følgelig mer sårbart. I dette markedet får et fag og en institusjon som psykologien en særlig aktualitet, og utgjør på et vis et meningssystem for mye av den vestlige sekulariserte kultur, derav karakterstikker som «terapisamfunnet» og «den terapeutiske kultur». Denne epokens selv: det nyliberale subjektet – *homo economicus* – er ikke bare et produkt av ytre politikk eller økonomi, men også et bestemt subjektoppsett, hvis begjær vil være sammenfallende med det nyliberale systems symbolproduksjon. Den nyliberale regjeringsrasjonaliteten som dominerer det politiske landskapet vi lever i, forventer av hver enkelt at hun skal regjere seg selv nærmest som en bedrift hvis mål er å realisere og øke sin menneskelige kapital. Den høye etterspørselen etter psykologien i denne kulturen bør kanskje gi opphav til en kritisk revisjon av psykologiens rolle i konsumkulturen: representerer psykologien noen kritisk instans eller potensial overfor sin tids ideologi, eller skyver den bare folk tilbake i konsumkarusellen? Og må psykoboomen tenkes som noe mer enn bare symptom på en utvikling som produserer stadig mer menneskelig vrakgods? Psykologiens medvirkning i den nyliberale støpingen av mennesket krever en belysning, samtidig må man etter Foucault tenke utøvelsen av makt og utdeling av autonomi som gjensidig betingende, ikke som motsetninger. Det gjør psykologien ekstra interessant som undertrykker og frigjør i samme skikkelse. Frigjøringsaspektet blir stadig belyst både i fagets selvforståelse og gjennom dets betrodde rolle som ekspert og god hjelper. Vi skal derfor forsøke å utlufte psykologiens utematiserte og utilsiktede effekter på aktuelle samfunnsprosesser som individualisering, offentlighetens forfall, konsumkulturen og nyliberalismens hegemoni.

Terapisamfunnet i tall

Psykologiens tiltagende nærvær i kulturen kan illustreres ved hjelp av noen enkle statistikker. Psykiske lidelser øker, både målt i forekomst i befolkningen og målt i antall psykiske lidelser som finnes. Nyere prevalensstudier opererer med estimater hvor halvparten av den vestlige verdens befolkning forventes å rammes av en psykisk lidelse minst en gang i løpet av livet.²

Psykologi – og psykiatrifagets nomenklatur – DSM-systemet, inneholdt i førsteutgaven DSM I fra 1952, 60 ulike diagnoser, mens DSM IV fra 1994, inneholder 350 ulike diagnoser, en økning på over 300 % nøkternt regnet.³ Uansett om man velger å tolke slike tall ut ifra en forverringshypotese: vi blir sykere og sykere, eller en forbedringshypotese: vi blir friskere og friskere (fordi vi nå kan identifisere og behandle langt flere psykiske lidelser), opplever psydisiplinene en enorm etterspørsel etter sin kompetanse. Uavhengig av hvilken tolkning som legges til grunn må psykologien derfor betraktes som en suksess ut ifra rene vekstkriterier. Medlemsstatistikk fra psykologforeninger rundt om i den vestlige verden vitner om dette. I perioden 1968 til 1983 ble antall kliniske psykologer i USA tredoblet, fra ca. tolv tusen til førti tusen. I 1940 var det 2.739 medlemmer i den amerikanske psykologiforeningen, i 1993 var det over 75.000.⁴ I Storbritannia var det i 1989 4.500 medlemmer i British Association for Counselling, mens det i 1999 var 16.000 registrerte medlemmer.⁵ En tredobling over en periode på bare 10 år. I Norge var det i 1987 1.775 medlemmer i Norsk Psykologforening, mens det i 2004 var 4.026, en økning på 127%.⁶ Det som har blitt omtalt som en psykoboomb kan også sees innenfor academia. I 1986 utdannet man i USA flere doktorander i psykologi enn alle de andre samfunnsvitenskapene til sammen.⁷ Også i mediene brukes psykologiske begreper langt hyppigere enn tidligere. Et begrep som selvbilde gir null treff på et søk i britiske aviser for året 1980, 103 treff i 1990, mens året 2000 gir hele 3.328 treff. Traumbegrepet gir for året 1994 500 treff, mens bare 6 år senere i 2000 gir det over 5.000 treff. Et søk på rådgiving viser samme tendens: under 500 treff for året 1993, over 7.000 treff for året 2000.⁸ Man kan forklare dette med at mediene har mer helsestoff nå enn tidligere, men det kan også tolkes som at selve dagligspråket vårt (og eventuelt folkepsyken) nå preges av et terapeutisk tale- og tenkesett.

Psykologiens selvforståelse

For psykologien er den enkleste og mest behagelige forklaringsmodellen for denne utviklingen å betrakte dette som en formidabel suksesshistorie som demonstrerer fagets fortreffelighet i suksessivt å avdekke mer og mer av virkeligheten, nærmere bestemt avsløre oss som de menneskelige [les: biologiske] vesener vi egentlig er. Men da kan vi bare forstå utviklingen i rent positivistiske interne termer uten begrep om hva psykologiens grep om virkeligheten har av konsekvenser for samfunnsutviklingen. Derfor gir det kanskje mer mening å se dette som *skapt viten*, som *vilje til viten*. Den psykologiske kunnskapen er knyttet til sentrale maktmekanismer som igjen er uløselig knyttet til aktuelle kulturelle, sosiale og politiske prosesser. I et idéhistorisk perspektiv kan psykologene betraktes som reparatørene av modernitetens vrakgods, hvis mål er: «å gjenopprette selvet som moderni-

teten har splintret».⁹ Den velmenende og samfunnsengasjerte psykolog ser med en mors omsorgsfulle og bekymrede blick på modernitetutviklingens herjinger med sine barn. Til stadighet hører vi nyhetsinnslag som rapporterer om økning i henvendelser til hjelpeapparat rundt om i landet. Rapportene etterfølges gjerne med et intervju av en psykolog som er bekymret på vegne av mennesket: «det blir stadig vanskeligere å være menneske når man skal skape seg selv hele tiden». Psykologen opptrer i rollen som det sårbare enkeltindivids høye beskytter og retter en pekefinger mot samfunnsutviklingen som kaster mennesket på skraphaugen gjennom sin kynisme, materialisme, individualisme eller grenseløshet. Dette engasjementet er velmenende nok, men må betegnes som relativt naivt da psykologien risikerer å fungere mot sin hensikt i forsvaret av den «private» personen og bare forsterke hennes sosiale isolasjon fra verden.¹⁰ Mer radikalt er det mulig å hevde at psykologien har vært med på å skape forestillingen om selvet som alle tings opphav og referansepunkt og den postmoderne konsumerkulturen det har som lekegrind for selvrealisering.

Regjering i vesten

I den alternative maktutredningen påpeker Iver Neumann og Ole Jacob Sending hvordan vi i Norge i dag har en velferdsstatlig regjeringssrasjonalitet med en iboende forventning til hver enkelt av oss om å regjere oss selv. I stadig større grad gjør vi det ut ifra idealer og skjemaer i en velferdsmodell som gjør borgerne til «brukere» og «klienter».¹¹ De kunne også lagt til konsumenter. Dette skjer fordi en politisk rasjonalitet utspilles gjennom praksiser som fremsetter handlingsidealer for hvert enkelt individ. En ny type styring som Michel Foucault identifiserte i sine forelesninger ved Collège de France i siste del av 70-årene, om fremveksten av de liberale demokratier i den vestlige verden. Foucault hevder at det på 1700-tallet utspant seg et skifte fra statsvitenskap til styringskunst, fra et regime med suverenitetsstrukturer til et regime med styringsteknikker samtidig med den politiske økonomis fødsel. Med fremveksten av avanserte liberale demokratier i den vestlige verden utover 1800-tallet, skjer det en transformasjon i statens måte å styre på. Der hvor man tidligere primært rådet over territorier, styrer man nå (over) befolkninger og etter hvert individer.¹² Avanserte liberale regjeringer innebærer en dyptgripende endring av den tradisjonelle måten å tenke og praktisere politikk på. Med de tradisjonelle velferdsstrategiene søkte man å styre gjennom staten, mens man i de avanserte liberale strategier spør seg om det er mulig å styre uten å styre gjennom staten, men isteden styre gjennom de målbare og regulerbare valgene til autonome agenter som borgere, konsumenter, foreldre, ansatte, arbeidsgivere, osv. Denne styringen må omfatte et bestemt forhold mellom politiske subjekter og ekspertise hvor ekspertenes råd og ordre sammenfaller med våre egne prosjekt for selvstyring og for-

bedring av våre liv. Kunsten å styre finner sitt grunnlag og prinsippene for sin rasjonalitet i det som utgjør statens spesifikke realitet, heller enn i transcendent regler, en kosmologisk orden eller i et moralsk ideal. Dette innebærer også konkrete endringer i politikken. Liberalismen blir ikke lenger en teori om rettferdig og legitim politisk organisering, men en konkret politisk rasjonalitet, en type praksis. I stedet for å sette gjennom én lov for menneskene, bruker man taktikker, eller man bruker lovene mest mulig som taktikker. Dette gir opphav til Foucaults begrep om «gouvernementalité», på engelsk «governmentality»: kalkyler, strategier og taktikker som ulike autoriteter nytter seg av overfor borgerne i forsøket på å unngå onder og oppnå goder som helse, lykke, velferd og likhet. Dette skjer mest effektivt ved at borgerne skal styre seg selv, og det mest effektive er å styre *langs med* borgernes autonome valg ikke på tvers av dem. Denne styringsformen er en autonomisert og plural styringsmodell som er avhengig av regulerende instanser på et molekylært nivå for å nå borgerne. Her får psydisiplinene og psykologien sin aktualitet.

Psykologiens aktualitet

Den britiske sosiologen Nikolas Rose har med utgangspunkt i Foucaults begrep om «governmentality» undersøkt hvordan psykologien får sin aktualitet i Storbritannia og resten av den vestlige verden gjennom det 20. århundre. Svaret hans er at psykologien er blitt en ufravikelig og uunngåelig del av vårt moderne levesett fordi den definerer oss som de aktuelle selvne vi tar oss selv som. For å forstå hvordan dette har skjedd må man se på veksten i de teoretiske og praktiske teknologiene som har utgjort psykologien i Europa og Nord-Amerika siden slutten av 1800-tallet. De er uatskillelig koblet til endringene i utøvelsen av politisk makt i moderne liberale demokratier. Historien til psydisiplinene er derfor ikke en historie om en bestemt og atskilt gruppe vitenskaper, men en del av historien om hvilke måter mennesker har regulert andre og seg selv på i forskjellige sannhetsregimer.¹³ Historien til psy er uatskillelig forbundet med historien til regjeringen (styringskunsten). Psyekspertene har oppnådd en bestemt privilegert posisjon de siste hundre år, da disipliner som psykologi hevder å inneha tilgangen til de indre determinanter i den menneskelige væremåte, og har kunnskap og teknikk tilgjengelig for styringseksptisen. Viktigheten av liberalismen som en etos for regjering er ikke at den var først med å fremheve frihet for alle borgere. Viktigere var det at dens styring var systematisk forbundet med frihet, i og med karakteriseringen av menneskelige vesener som potensielle subjekter for denne friheten. Formen for frihet vi innehar i dag er dermed ubønnhørlig bundet til et regime av subjektivering hvor subjektene ikke bare er frie til å velge, men pålagt å være frie.¹⁴ Psy har utformet formen og karakteren til det vi forbinder med frihet, autonomi, og valg i livet. Som et resultat har friheten

inntatt en subjektiv karakter. Psykologien har utviklet komplekse emosjonelle, interpersonlige og organisatoriske teknikker hvor hverdagspraksiser kan organiseres i tråd med selvskapingsetikken. For å leve som et autonomt individ må man lære seg teknikker for å forstå seg selv og handle på seg selv. Frihet utløses for prisen av å stole på sjelens eksperter. Å regjere borgere demokratisk, betyr med denne styringsformelen å regjere dem gjennom deres frihet, deres valg og deres preferanser istedenfor å gå på tvers av disse.

Subjektiveringens genealogi

Rose sitt perspektiv kan betegnes som en subjektiveringens genealogi, som innebærer å undersøke vårt forhold til oss selv. Fokuset med en slik genealogisk metode er ikke historien om mennesket, men isteden relasjonen som mennesket har etablert med seg selv, hvordan de har kommet frem til å relatere seg til seg selv som et bestemt selv. Styringskunst innebærer strategier for styring av styring gjennom teknologier for selvet, selvstyringsmekanismer eller styring gjennom måten individer opplever, forstår, bedømmer og styrer seg selv på. Subjektiveringsprosessen og utviklingen av selvet skyldes særlig psydisiplinens sjenerøse ekspertise. Med sjenerøsitet mener Rose psy sin iver etter å tilby sin kunnskap; å låne bort sitt vokabular, forklaringer, og vurderinger til andre profesjonelle grupper og implantere en psydiskurs i disse gruppenes klienter. Psydisiplinene delvis på grunn av deres heterogenitet og mangel på et bestemt paradigme, har oppnådd en særegen penetrerende kapasitet i forhold til praksiser som omhandler styring av styring.¹⁵ Ikke bare tilbyr de et utvalg modeller for selvet, men også praktiske oppskrifter for handling, gitt av profesjonelle i ulike settinger. Deres aktualitet har ytterligere forsterket seg gjennom evnen til å støtte disse praktiske oppskriftene med en legitimitet basert på tilgangen til sannheten om mennesker. Det har blitt umulig å erfare ens egen eller andres personlighet, eller å styre seg selv eller andre uten psy. Denne styringsrasjonalitetens effektivitet kan illustreres med et eksempel. Det humanistiske krav til mennesket om handlingens autensitet går i utgangspunktet på tvers av politiske eller institusjonelle krav om kollektiv ansvarlighet. Her har man altså en tilsynelatende motsetning som styringskunsten har en foreskrevet løsning for. Svaret er at autonomi naturligvis er den ypperste av styringsteknikalitetene: man styrer individet til å styre seg selv i tråd med målet for styringspolitikken. Rose betrakter psykologien som en teknikalitet hvis produksjon av psykologiske sannhetseffekter er knyttet uatskillelig til en pågående psykologisering av et utall domener, problemer, praksiser og aktiviteter. De blir psykologiske fordi de blir problematisert – de oppfattes som bekymringsfulle og uforståelige, og psykologien blir injisert. Det er et konstitutivt forhold mellom hva som regnes for en adekvat psykologisk teori og prosessen hvor psykologien blir synlig og legitim innenfor disse domen-

ene. Eksempelvis å oppdra et barn, å endre et problembarns atferd, å kurere en hysteriker, å administrere en militærtropp, å drive en fabrikk. Styringen av personer blir forståelig og synlig når den kan bringes innenfor en psykologisk ramme. Slik blir virkeligheten ordnet ut ifra en psykologisk logikk, og evner, personligheter, holdninger og lignende blir sentrale komponenter i autoriteters bestemmelser og kalkyler. *Psykologisk epistemologi* er derfor å forstå som *institusjonell epistemologi*. Reglene for hva som kan være kunnskap blir strukturert av de institusjonelle relasjonene de har blitt utformet i. Rose betrakter psykologien ikke bare som en måte å tenke på, men som en bestemt form for liv, en type praksis eller handling i verden. Han bruker den aristoteliske termen «*techné*», som betegner en type praktisk kunnskap, om psykologiens virke i samfunnet hvor kunnskap uttrykkes som teknikker: psykologien får sin sannhet gjennom sine teknikker. Gjennom det 20. århundret har psykologiske normer, verdier, forestillingsbilder og teknikker formet måten ulike sosiale autoriteter tenker om personer, deres laster og dyder, deres tilstand av sykdom og friskhet, deres normaliteter og deres patologier på. Objektiver konstruert i psykologiske termer som normalitet, tilpassning, fullbyrdelse har inkorporert seg i programmene, drømmene og oversiktene for reguleringen av menneskelig styring. Psykologien har blitt i verk-satt i teknikkene og instansene skapt for regjeringens styring, og utøves ikke bare av psykologene selv, men også av annen ekspertise som leger, prester, filantroper, arkitekter og lærere. Strategiene, programmene, teknikkene, innretningene og refleksjonene til administrasjonen av styring som Foucault kaller «*governmentality*», har blitt psykologisert. Utøvelsen av moderne former for politisk makt er blitt uatskillelig koblet til kunnskap om menneskelig subjektivitet. Psykologiens autoritet stammer derfor fra det faktum at den selv har produsert en rekke nye autoriteter hvis arbeidsområde er styringen av styring, kontrollen av subjektiviteten. Psykologien er forbundet med nye felt og problemer som det må utøves ekspertise overfor, selv normalitet er knyttet til en form for ekspertise. I tillegg er psykologien knyttet til allerede eksisterende systemer av autoritet: offiseren i militæret, læreren i skolen, ledere i bedriften etc. Disse formene for autoritet akkumulerer en form for etisk basis, gjennom sin bruk av terminologi og teknikk fra psykologien. Autoritet blir etisk i den grad den utøves i lys av kunnskap om dem som er dens subjekter. Dette innebærer ikke lenger bare å gi ordre, kontrollere, kreve lydighet og lojalitet, men å bedre individenes kapasitet til å utøve autoritet over seg selv. Utøvelsen av autoritet blir dermed en terapeutisk virksomhet; den mektigste måten å styre handlingene til andre på er å forandre måten de styrer seg selv på. Over de siste femti år har språket, teknikkene og personellet til psykologien influert og omformet måtene menneskene har blitt avkrevd og ledet til å bli etiske vesener på. Vi definerer og regulerer oss selv etter en moralsk kode, som styrer våre liv, og setter moralske mål for oss selv. Mennesket har blitt åpnet opp på forskjellige

måter for intervensjon utført i subjektivitetens navn. Slik Rose ser det har dermed psyvitenskapene skapt det moderne subjektet og virker daglig som en garantist og reparatør for menneskenes autonomi og frihet.

Statens støttespiller

Det er også mulig å forstå psykologiens aktualitet gjennom dens nytte i statens kontinuerlige behov for legitimeringskilder for å grunnlegge sin egen tilstedeværelse og autoritet overfor sine borgere. Den amerikanske sosiologen James Nolan identifiserer i *The Therapeutic State* (1998) en tiltagende bruk av den terapeutiske etos som legitimeringskilde i USA gjennom de siste tiårene. Legitimering kan defineres som de kulturelle ideer og verdisystemer som gir statens utøvende funksjoner sin autoritet. I dag har terapeutiske verdier tatt over som primær legitimeringskilde for tidligere tiders transcendentale størrelser som liberalisme, borgerlig republikanisme eller protestantisme. Samtidig som disse tidligere legitimerende støttespillerne for staten ikke lenger har samme kraft, utvider staten stadig seg, noe som gir et legitimeringsunderskudd og behov for nye kilder. Den terapeutiske etos er perfekt fordi den gir borgerne en myk utside til det kalde, byråkratiske og rasjonelle statsapparatet, samtidig som den har en unik og penetrerende kraft inn i privatsfæren, som tidligere var utilgjengelig. Ut fra Nolans hypotese om den terapeutiske etos sin nytte skal det dermed være mulig å finne belegg for den terapeutiske etos gryende institusjonalisering i den amerikanske stat. Denne institusjonaliseringen av den terapeutiske etos viser Nolan innenfor en rekke statsområder som fengsels- og rettsvesen, offentlig utdanning, velferds-politikk, sivile søksmål mot staten og den politiske retorikken. Staten har gjennom flere århundrer utstedt offentlige direktiver til lokale skoler. Tidligere begrunnet man viktigheten av barns mulighet for å lese og skrive at de måtte kunne lese Bibelen for å ikke bli lokket av djevelen, eller at alle barn skulle lære å lese og skrive for å komme i kontakt med den universelle menneskenaturen. I dag henvises til at barns læring er viktig for utvikling av et sunt selvbilde. En mektig lobbyorganisasjon i USA, «the self-esteem movement», jobber for barns psykiske helse i skolen. I statistikker fra de siste tiårene over borgernes sivile søksmål mot staten dokumenterer Nolan en eksplosiv økning i kategorien «emosjonelle skader», samtidig som antall søksmål i kategorier som «fysisk skade» eller «økonomisk skade» er relativt stabile. Slike endringer kan gi en indikasjon på en terapeutisk sensibilitet i befolkningen i raskt utvikling. Noe som også gjelder for den politiske debatten. En historisk gjennomgang av presidentvalgdebatter siden 1858 viser at man har gått fra et debattklima preget av fornufttro til en utpreget emosjonstro. Nolan gjengir presidentkandidatdebatter hvor velgerne stiller spørsmål til kandidatene. Her hevder han å se ut ifra spørsmålene et tiltagende krav fra velgerne om at kandidaten skal demonstrere sin evne til

empatisk forståelse. Bill Clintons presidentperiode representerer kulminasjonen av denne utviklingen. Clinton er så å si den terapeutiske president, noe utsagnet: «I feel your pain», som nærmest har blitt stående som oppsummerende for hans politiske stil, vitner om. Med George W. Bush tok presidentskapet kanskje en nyreligiøs vending, men politiske kommentatorer har påpekt hvordan det gjerne i vanskelige politiske situasjoner henvises til at president Bush er optimistisk eller selvsikker,¹⁶ som dermed fungerer som en emotativ grunngeving for å vinne velgerens tillit. Presidentkandidatenes retorikk kan sees som indikator på kollektive ubevisste strømninger i befolkning, fordi om de skal lykkes og bli valgt av folket må kandidatene utvilsomt være i kontakt med sentrale ideer i tiden, de må treffe en nerve i befolkningen. Deres retoriske stil kan derfor betraktes som noe mer enn bare personlig stil.¹⁷

Hittil har vi sett på psykologiens aktualitet og makt gjennom relativt deskriptive beskrivelser av dens forbindelser til en bestemt regjeringsrasjonalitet eller viktig legitimerende funksjon. Det er imidlertid mulig å betrakte psykologiens medvirkning i konstitueringen av en etos og et selv fra en mer utpreget ideologibasert analysemodell. Her sees selvets konstituering i lys av politiske og økonomiske interesser som leder oss frem til aktuelle kapitalistiske interesser og strømninger i det postmoderne konsument-samfunnet.

Selvets konstitusjon

Tradisjonen med å sammenholde en historisk periodes økonomiske system og tros- eller meningssystem (som også inkluderer selvets oppsett) kan knyttes til Karl Marx og den tyske sosiologen Max Webers pionerstudie *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (1920). Her identifiserer Weber et overraskende, men overbevisende sammenfall mellom to tilsynelatende uforenlige områder av kulturen: børs og katedral, eller kapitalismen og protestantismen.¹⁸ Hovedtesen til Weber er at kravet om selvrealisering og kravet om å handle økonomisk rasjonelt i virkeligheten er det samme livs-prosjektet. Den moderne kapitalismens krav til yrkesetikk og målrettet innsats springer ut av asketiske teknikkers mål om å øke Guds ære på jorden. Vi kan spørre oss om ikke den terapeutiske etos fungerer som en sekularisert variant av den protestantiske etos tilpasset kapitalismens utvikling. Faktum er at psykologien i dag har sterkere utbredelse i protestantiske land enn i katolske.¹⁹ En del kulturteoretikere har fulgt Webers metoder og studert konsumsamfunnets fremvekst i USA på begynnelsen av 1900-tallet. Jackson Lears demonstrerer at det var en glidende overgang i den amerikanske mentaliteten på begynnelsen av 1900-tallet, fra et protestantisk, asketisk liv til en terapeutisk etos som postulerer selvrealisering i en dennesidig verden med gjennomgående opptatthet av psykisk og fysisk helse. En nøktern,

asketisk livsførsel var antagelig ikke lenger forenlig med gryende økonomiske interesser. Selvrealiseringsidealet gjennom konsum kan også sees på som en kompensasjon for tap av autonomi som det masseproduserende arbeidslivet innebar for den enkelte arbeider. Terapeutiske idealer gikk hånd i hånd med markedsføring og kulturindustri for å promotere nye former for kulturelt hegemoni.²⁰ Den norske psykologen Steinar Kvale bemerker hvordan John Watson – en av grunnleggerne av behaviorismen – står som et betegnende symbol på denne perioden: først studerte Watson for å bli baptistprest, så ble han en viktig skikkelse i utviklingen av den amerikanske behaviorismen for deretter å gå over til å være en vellykket foretningmann i reklamebransjen/psykologien.²¹

Den amerikanske historikeren og terapeuten Philip Cushman tar for seg etterkrigstidens konsumerisme i USA og det aktuelle oppsettet av selvet som fremmes i terapiværelsene rundt om på det amerikanske kontinent i denne perioden.²² I *Constructing the self. Constructing America* (1995) foretar han en grundig belysning av selvet som et produkt av dominerende kulturelle impulser og samfunnsstrømmer. En hovedtese er at økonomiske og politiske krav til enhver tid vil søke å forme selvets konstitusjon i overensstemmelse med viktige samfunnsinteresser. Den dominerende konfigurasjon av selvet i USA etter den andre verdenskrig, er det han kaller «det tomme selvet». Denne aktuelle realiseringen av mange mulige subjekt preges av en nagende følelse av personlig tomhet, et velutviklet konkurranseinstinkt og en tilknytning til verdien av frigjøring og selvrealisering gjennom konsum. I det politiske landskapet i USA i etterkrigstiden blir et selv uten lokalsamfunn, tradisjon og delt meningsfelleskap opphav til konfigurasjon av det tomme selvet, som igjen gav opphavet til profesjonsgrupper hvis oppgave er å fylle det; markedsføringsindustrien og psykoterapiindustrien. Cushmans tese er at selvet er konstruert som tomt for at staten skal kunne kontrollere sine borgere. Det skjer ikke ved å begrense deres impulser, som i Sigmund Freuds Wien ved århundreskiftet, men ved å danne og manipulere deres ønsker om å bli lindret, organisert og oppleve koherens, ved midlertidig å tilfredsstille selvet ved å «fylle» det opp. Dette tomme selvet er det perfekte oppsettet til et økonomisk system avhengig av en stadig akselerering av produksjon og konsum av varer og tjenester. Psykologien fungerer som en nyttig agent for staten i utviklingen av selv som subjekter med kontroll og utviklingen av teknikker som middel for kontroll. Her peker Cushman særlig på den humanistiske psykologiske bevegelsen i USA på 1950- og 60-tallet som postulerer et selv hvor en alt-er-mulig tankegang og et indre savn ligger nedfelt. Psykoterapi blir en virksomhet med ansvarsområde å behandle de uheldige virkningene av et tomt selv, uten å gå på tvers av de økonomiske rammene i konsumkulturen. Men psykologien selv er et produkt av en større historisk sammenheng som bringer med seg og forårsaker disse lidelsene. Psykologien kan ikke nå disse symptomene med mindre den går til de

politiske og historiske årsakene som skaper denne æraen, men de er som vist ikke innenfor psykologiens rekkevidde, det er ikke tillatt å berøre dem. Psykologien skal bare tilby lindring innenfor systemet og sørge for opprettholdelsen av det, ikke bryte med det. Selve psykologiens arbeidsinstruks fremmer dette synet. Det minner om reklamen som tilbyr midlertidig lindring. Reklamekampanjer som spiller på psykoterapi gir derfor uttrykk for mer strukturell likhet enn man kanskje vil innrømme: «Det hjelper ikke alltid å ringe etter en psykolog når man føler seg tom innvendig» (*Pizza Hut*) og «Hvorfor betale en terapeut for å komme i kontakt med sitt indre barn?» (peanøttsmør).²³ For at økonomien skal blomstre, kreves det av individene en sterk tilbøyelighet til å begjære og konsumere produkter. I møte med slike individer mener Cushman at mange psykoterapeutiske teoritradisjoner behandler det moderne selvet ved å forsterke de samme strukturene som i utgangspunktet har skapt problemet; dets autonome, grenseløse natur.²⁴ Individet diagnostiseres som tomt og fragmentert (som i humanistisk psykologi) uten å adressere de sosiohistoriske årsakene som forårsaket denne tomheten og fragmenteringen. Tilstander tvunget frem av den vestlige kultur, som ensomhet, fremmedgjøring og ekstremt konkurranseinstinkt, betraktes som naturlige og uunngåelige. Som et resultat må individer konstrueres til å etterstrebe konsum og ekspansjon, og samtidig leve i troen på at denne jakten er et aspekt av den universelle menneskenaturen. Siden symptomene betraktes som naturlige og uunngåelige, blir de lokalisert utenfor politikken og historiens sfære og dermed kan de heller ikke endres gjennom politisk handling. Ergo opprettholdes status quo. Denne situasjonen har fremkommet fordi den eneste måten den føderale kapitalismen kunne påvirke og kontrollere befolkningen på, var ved å gjøre kontrollen usynlig, det vil si, ved å late som et spekter av følelser og meninger oppstår betingelsesløst i individets indre. I likhet med Nolans analyser av statslegitimering i USA blir den terapeutiske etos en nyttig støttespiller som grunngever av statens tilstedeværelse i offentligheten. Psykologisk virksomhet blir således fremstilt som en objektiv nøytral vitenskap, i motsetning til tradisjonelle iøynefallende autoriteter. Dens vitenskapelige status gjør at den blir en ubestridt autoritet på sannhet, og dermed en høyst innflytelsesrik og mektig kontrollør av mennesket. Psykologien selv står dermed igjen som en ureflektert, skadebringende og paradoksal aktør som uten å vite det reproducerer noen av lidelsene den er ment å helbrede.²⁵

Det postmoderne konsumentssamfunnet

Det postmoderne konsumentssamfunnet kan betraktes som perfektjonen av det som var konsumerismens ungdomsår og oppvekst gjennom 1900-tallets USA. Den amerikanske kulturkritikeren Fredric Jameson har påpekt hvordan den postmoderne epoke og den kapitalistiske konsumkulturen ikke bare

eksisterer side om side, men i virkeligheten er to sider av samme sak. I «Post-modernism, or, the cultural logic of late capitalism» (1984) hevder han at det postmoderne tankesett er fullstendig i overensstemmelse med kapitalistiske strømninger hvor den postmoderne idé om at vi kan skape oss selv egentlig bare er en kapitalistisk kreasjon basert på en konsumlogikk som alle kulturelle innretninger, identiteter og symboler inngår i.²⁶ I en antologi om psykologi og postmodernisme fra begynnelsen av 90-tallet kommenterer Steinar Kvale at med postmodernismen som konsumentkulturens ideologi gjenstår det å se om forsøkene på en postmoderne psykologi kan ha et kritisk potensial overfor denne ideologien, eller om den simpelthen bare speiler den, og skyver folk tilbake i konsumkarusellen. Et tiår senere påpeker Kvale at markedet fremdeles er hovedkilden i formingen av kulturelle verdier.²⁷ Meningen med livet knytter seg til konsum. Det som teller er å uttrykke, skape og omskape selvet i tråd med markedets svingninger. Et usikkert selv med tap av tradisjoner og sosiale bånd lindres gjennom konsumgoder og erfaringer i en ustanselig identitetsshopping. Psykologien har bidratt direkte til utviklingen av konsum ved å fremme en forestilling om mennesker drevet av impulser, med en selvcentrert moral, og ved å tilby teknikker for investering og promotering av et konsumbegjær. Konsumsamfunnets økonomiske vekst forutsetter en stadig flyt av penger og befolkningens ønske om å bruke dem.²⁸ Det er derfor behov for subjekter med et indre liv preget av utilstrekkelighet og tomhet, som vil være med på en konstant jakt etter tilfredsstillelse gjennom noe nytt som kan fylle denne tomheten. I Jean Baudrillards visjon av konsumsamfunnet fra begynnelsen av 70-tallet foregår alle våre muligheter for uttrykk langs forbrukslogikken av tegn og objekter som nå utgjør vårt språk, eller vår «kode» som hele samfunnet fungerer og utvikles etter.²⁹ Konsumsamfunnet later tilsynelatende til å støtte frihet, men denne friheten representerer egentlig en stor ufrihet, ettersom mulighetene for å uttrykke seg (forbruk) er gjennom objekter og fortellinger med små forskjeller. Våre selvrealiseringsprosjekter må foregå innenfor det som tilbys på markedet for identitetskonstruksjon. Psykologien synes å spille en sentral rolle i forhold til rammeverket/premissene for dette konsumsamfunnet gjennom identitetskonstruksjon hvor konsum og selvrealisering lyder det samme imperativ.

Nikolas Rose og Peter Miller gir i «Mobilizing the consumer» (1997) et annerledes perspektiv på psykologiens rolle i fremdyrkelsen av konsumentkulturen og det konsumerende subjektet. Skapingen av subjektet som konsumerende har vært et komplekst teknologisk prosjekt hvor psykologisk vitenskap har bistått ved å mobilisere konsumenter, ved å danne forbindelser mellom menneskelig begjær, håp og frykt, og varer og gods. Gjennom en studie utført av Tavistock Institute for Medical Psychology (TIHR) sin bistand til produktpromotering for nasjonale selskaper i Storbritannia i perioden 1950-1970 hevder Rose og Miller at teknologisk arbeid på

subjektiviteten ikke kan forstås rent ideologisk. Disse menneskelige teknologiene er noe mer enn oppfinnelsen av falske behov, de er et ledd i en stadig utviklende begjærøkonomi, hvor det utvikles en kompleks vev mellom menneskelige vesener og deres forlengende «natur» av behov, begjær, lyster og frykter.³⁰ Ved å transformere fortvilelse gjennom terapi eller rådgiving, kan selvet blir reformert i dets tro på at det kan mestre sin egen eksistens. Selv om disse terapisystemene er heterogene og oppstår i kontekster og moralsystem som synes fjerne fra foretaksverden, er terapisystemene operanter i et etisk terreng som smelter sammen med imperativene til et foretaksselv. Arbeid på deg selv, bedre kvaliteten på ditt liv, få frem ditt sanne selv, få vekk avhengighet, slipp løs potensialet ditt. Det sunne selvet skal være fritt til å velge. Ved å omkranse en slik etikk for psykisk helse dyrket frem i autonomitermer, så er vi dømt til å skape et prosjekt av vår egen identitet, og vi har blitt bundet til ekspertenes makt. Dette prosjektet involverer at selvet og konsumlogikken går hånd i hånd.³¹ I avanserte liberale demokratier demonstrerer politisk-økonomiske analyser og kalkyler behovet for en konstant ekspansjon av konsum dersom økonomisk velvære skal kunne opprettholdes. Rett etter 11. september 2001 oppfordret president George W. Bush i en tale til folket at de måtte fortsette å handle, det var det beste de kunne gjøre i denne vanskelige situasjonen. Det er av avgjørende betydning å inneha strategier mot borgerens holdninger til konsum. Her besitter psy og psykologien en unik kompetanse hvor teknikker for subjektivitet gir tilgang til borgerens begjær. Disse teknikkene oppnås ved å instrumentalisere autonomi og kode det i retning av å shoppe identiteter/symboler. Konsumenter konstitueres som agenter med mål om maksimeringen av egen livskvalitet ved å innta en livsstil gjennom sine handlinger i en verden av gods og varer. Hver av disse vareenheterne er innbundet med en personlig mening, en mening som kaster et lys tilbake på den som kjøper, og forsterker den personen de er, eller ønsker å bli. Design, markedsføring og produksjon av forestillingsbilder spiller en vital rolle i å omforme varer til begjær og omvendt. Konsumentenes valg stemmer dermed overens med makro-økonomiske mål og markedsfordeler: det økonomiske livet blir styrt og realisert gjennom valgene konsumentene gjør, hele tiden med mål om å realisere seg selv. Denne konsumerlogikken kan også overføres på andre felt. I helsepolitikken trenger man ikke lenger byråkratiske statsenheter for å ivareta egen helse. Gitt dette nye domenet av konsum, vil individene ønske å være sunne. Ekspertene instruerer konsumentene, og kroppsentreprenører utnytter og utvider dette markedet til fulle. Helse vil sikres gjennom en kombinasjon av markedet, ekspertisen og en regulert autonomi. Velferdsstaten blir kritisert for å være byråkratisk, ineffektiv, fornedrende og paternalistisk, og for ikke å ivareta individuelle ulikheter. Aktivt borgerskap er et ledd i kjølevannet av denne kritikken: alle områder av den politiske opinionen er nå enige om at borgerne skal være aktive, ikke passive, og at en

demokratisk regjering må igangsette de selvaktiverende kapasitetene til individene. En slik oppfattelse av borgeren sammenfaller med de regulerende teknikkens fremferd som kan fjernstyre individene, styring av styring. Elever, studenter, arbeidssøkere, arbeidstagere, klienter og pasienter skal alle jobbe med og på seg selv. I alle de politiske regjeringsrasjonalitetene som har vokst frem innenfor de avanserte liberale demokratier siden åttitallet, tenkes ikke lenger borgerne som avhengige av politiske autoriteter til instruering eller regulering. Individene kan nå styres gjennom valgene de selv ønsker. Den terapeutiske vending manifesteres i teknikker for selvforståelse og selvbedring, og går på tvers av den tradisjonelle venstre-høyre aksens i politikken. Kritikerne av denne regjeringsrasjonaliteten hevder imidlertid at disse skiftene utgjør en godt skjult ideologi som søker å avpolitiserer politikken.

Det nyliberale regjeringssettet

Konsumerismen og konsumentlogikken støttes av en nyliberal grunngeving via en imperialistisk markedslogikk som spres gjennom globalisering: stadig nye områder må være realistiske og forholde seg til den økonomiske realiteten.³² Selvets ønske om å realisere seg selv gjennom konsum av varer, tjenester og symboler må sees i lys av konsumentlogikken som igjen avhenger av en bestemt regjeringsrasjonalitet. Utviklingen av det postmoderne konsumsamfunnet kan knyttes til den nyliberale ideologiske vending mye av regjeringsrasjonaliteten tok i USA og Storbritannia rundt tiårsskiftet mellom 70- og 80-tallet. I 1979, som mange mener representerer et gjennombrudd for nyliberalismen, innledet Margaret Thatcher sin regjeringsperiode i Storbritannia. I USA opplevde man dramatiske endringer i økonomien med et dramatisk fall i dollarens verdi og inflasjon. Løsningen på denne økonomiske krisen ble en reorganisering av økonomien hvor viktige løvbetingelser og velferdsgoder for arbeidere ble vesentlig svekket.³³ Inntil videre setter vi nyliberalismens konsekvenser til side og ser hva slags selv som postuleres i denne perioden. I Storbritannia undersøker Paul Heelas foretakskulturen under Thatchers regjeringsperiode og det han forstår som denne kulturens subjektivekvivalent: foretaksselve (enterprise-self). Foretaksselve betegner en utgave av subjektets forhold til seg selv hvor man forstår og forvalter seg selv som en bedrift eller et foretak.³⁴ Det politiske subjektet som ble fremdyrket under Thatcher-regjeringen skulle være en aktiv borger som internaliserer et stort individuelt ansvar og initiativ for seg selv, som får sitt uttrykk som en omnipotent konsument. Dette harmonerer med skiftet fra en liberal til en nyliberal regjeringsrasjonalitet hvor synet på den tradisjonelle arbeideren som en som produserer noe mot lønn endres til at hans kapital blir ham selv som han står fritt til å forvalte i likhet med en bedrift. Under thatcherismen i Storbritannia finnes det uttalte politiske mål om hvordan statens borgere skal opptre i forhold til seg selv: «Der hvor det er mulig

ønsker vi at enkeltmenneske kontrollerer, påvirker og bestemmer deres egen skjebne... uavhengighetens psykologi er fremtiden» og «Folk bør fremme sine evner (å være forfattere for egne valg, å gripe muligheter, osv.) for med det å hjelpe seg selv».³⁵ En av de mest populære nye retningene av psykoterapi i det samme tidsrommet er narrativ terapi. Narrativ terapi innebærer at terapeuten først og fremst jobber med pasienten gjennom pasientens fortelling om seg selv og verden. Influert av den lingvistiske vending og postmoderne tankegods søker man endring gjennom å endre på klientens narrativer om seg selv og verden. Samtidig har den ispedd et eksistensialistisk tankegods: man er forfattere i eget liv, fri til å skape nye fortellinger om seg selv og verden. Dette idealet synes å være helt i overensstemmelse med Thatchers ønsker om at folk skal «serveing as authors» for egne liv. Det kan synes som om idealet bak narrativ tenkning i terapirommet er det samme som i nyliberale tenketanker. Hvis vi i tillegg har en antagelse om at narrativ tenkning også bør harmonere med økonomiske imperativ er det ikke vanskelig å se hvordan den postmoderne selvskapningen og grenseløse friheten er forenlig med konsumentkulturens krav om omskiftning av varer, symboler og identiteter. Reklamen spiller nettopp på den postmoderne ide om skiftende identiteter. Bergens nye eksklusive opplevelsessenter [les: kjøpesenter] – *Xhibition* – ble lansert med det fundamentale spørsmålet: «Er du klar for et helt nytt selv?».

Med Tony Blairs inntredelse i regjering fra 1997 var Thatcher-perioden for lengst over, men ikke dens tankesett. Blairs tilsynelatende mykere og mer humane linje synes snarere å fungere etter den samme regjeringsrasjonaliteten, men bedre skjult uten klare fronter som hos Thatcher³⁶ – New Labour har sågar blitt omtalt som «neo-liberalism with a happy face».³⁷ Den britiske sosiologen Frank Furedi har i sin identifisering av den terapeutiske etos i det britiske samfunn over de siste tiårene dissekert New Labours retorikk. New Labours modernisering av velferdsstaten foregår med en terapeutisk etos som legitimerende instans. Retorikken til New Labour støtter seg på en terapeutisk diskurs som psykologien villig låner bort. Sosiale, økonomiske og politiske problemer kan dermed forstås ut ifra et terapeutisk utsyn: ifølge Tony Blair er hovedproblemet med sosiale ulikheter ikke materiell fattigdom, men destruktive følger for selvbildet.³⁸ Statlige uttalelser i Storbritannia hevder at lavt selvbylde er en vesentlig faktor i barneprostitusjon, hjemløshet, tenåringsgraviditeter, stoffmisbruk og antisosial atferd.³⁹ Dermed blir sosiale problemer i tiltagende grad fortolket som om deres årsaker er å finne i psykopatologi som krever terapeutisk behandling. Da har man gitt problemenes årsak en annen retning, samtidig som man gir menneskene en nøye kontrollerbar ramme for hvordan de skal forstå og organisere sine egne liv. Den terapeutiske kultur gir ikke bare samfunnet et narrativ om selvet, den viderebringer også forestillinger om hvordan mennesker kan gi mening til sine livsbetingelser. Denne tendensen om å

regjere borgerne gjennom dem selv ut ifra et terapeutisk foretaksimperativ kommer tydeligst frem i Blairs tanker omkring hva som er ønskelig borgerskap: «Det er vår sosiale kontrakt. Vi hjelper deg, du hjelper deg selv, du tjener på det og landet tjener på det... Egeninteresse og nasjonale interesser forent».⁴⁰ Målet synes å være at borgernes interesser og regjeringens interesser smelter sammen, et mål som nettopp følger den nyliberale regjeringsrasjonalitet – du skal regjere deg selv og du skal regjere deg selv ut ifra dine egne interesser og statlige interesser som ideelt sett er en og samme sak. Det er naturligvis slike synspunkter som får kritikerne til å betegne dette som et velsmurt maskineri som tilslører reelle uenigheter som Thatcher-regjeringen gjorde lite for å dekke til. Nyliberalismens prosjekt er for mange svært dramatisk. Tiden er kommet for å slippe kritikerne til og se hvor grunnleggende psykologiens befatning kan vise seg å være.

Nyliberalismens virkninger⁴¹

Vi skal her komme inn på nyliberalismens grep om virkeligheten – med andre ord dens ideologiske virkninger overfor samfunnsstrukturer og subjekt. Det nyliberale hegemoniet som utspiller seg medfører en nedbrytning av den tradisjonelle politiske orden som har vært kjennetegnende for demokratiene i den vestlige verden. Pierre Bourdieu definerer nyliberalismens prosjekt slik: «Hva er nyliberalisme? Et program for å nedbryte kollektive strukturer som vil kunne forstyrre markedets logikk».⁴² Nyliberalismen har klart å etablere seg som en politisk realitet, man har lyktes i å grunnfeste at politikken nå er upolitisk. Man gir opp å forsøke å styre, i stedet skal man være realistisk og innrette seg etter realiteten selv (det globale markedet). Dette er dramatisk, men likevel en revolusjon som skjer i det stille. Bourdieu trekker frem globaliseringsmytens postulat som en verdensomgripende tendens utilgjengelig for nasjonale myndigheters inngrepen.⁴³ Et overveldende politisk prosjekt er underveis som tvinger seg på makthaverne. Denne dominansen manifesterer seg som et kulturelt rammeverk som gjør ideologiske karakteristikk vanskelig fordi alternativene ikke er synlige.

Margaret Thatchers kjente utsagn «There is no society» og «There is no alternative» viser til en rasjonalitet hvor man ikke lenger søker å styre gjennom offentlighetens instanser og samfunnsstrukturer. Nyliberalismen innebærer en devaluering av disse strukturene samtidig som det autonome enkeltindivid blir det altomfattende politiske referansepunkt per se. Dette gjelder uansett om det postuleres av de tradisjonelle liberale partiene eller av moderniserte sosialdemokrater med engelske New Labour som modell.⁴⁴ Tendensen forklarer mye av venstresidens problem med å snakke om klasser eller kollektiver så lenge nyliberalismen har et hegemoni på politikken grunnbegreper med individet som alle tings opphav og referansepunkt. Dette har også en strukturell side som virker forsterkende for nyliberalismens hege-

moni. Menneskets muligheter for å protestere mot utviklingen innskrenkes ettersom refleksivitet eller former for aktivisme aktivt motarbeides.⁴⁵ Refleksivitet her kan forstås som menneskets mulighet til å organisere seg og danne potente kollektive interesser som kan gripe inn og styre samfunnsutviklingen mot en bærekraftig utvikling. Refleksivitetens kår under nyliberalismen er preget av vansker med å danne nye kollektiver og organisasjoner, noe Bourdieu knytter til pågående individualiseringsprosesser initiert av nyliberalismen under et skinn av økonomisk og individuell frihet: «det økonomiske utsynet som individualiserer alt».⁴⁶ I arbeidsmarkedet viser dette seg i form av individualisering av lønn, stillinger og kompetanse, det vil si en atomisering av arbeidet. Nyliberalismens prosjekt kan sees i forlengelsen av forfallet til offentligheten hvor alle kollektive institusjoner med potensial til å reversere markedslogikkens effekter avvæpnes.⁴⁷ Markedets funksjon handlet opprinnelig om ulike interesser, men denne ideen synes forsvunnet med offentlighetens fall. Det synes derfor rimelig å se både individualiseringsprosesser, transformasjonen av det politiske (til økonomiske størrelser), offentlighetens forfall og nyliberalismens ideologi i forbindelse med hverandre som vi nå skal søke å gjøre.

Individualiseringsprosesser er et tveetydig begrep som kan omfatte enkeltmenneskets utvidelse av egen autonomi, men innebærer i denne aktuelle konteksten at borgerne påtvinges en autonomi utenifra som oppsamlingsstasjon for samfunnets uløste konflikter. Fenomener som tidligere kom til syne som sosiale kriser, som strukturell arbeidsløshet, kommer nå til uttrykk som en byrde på skuldrene til enkeltmennesket. På lignende vis blir også andre sosiale problem direkte dreid til psykologiske disposisjoner: som skyldfølelser, angst, konflikter og nevroser. Livshendelser tilskrives i stadig mindre grad utenforliggende årsaker, og isteden trekkes aspekter ved individet selv frem, som valg, kapasitet, manglende ressurser, nederlag og mestring. Dette gir igjen dyptgripende konsekvenser for alle former for sosiale identiteter, grupperinger, samhandling og organiseringer. Selv om individualiseringsprosesser er et resultat av komplekse samspill av materielle, samfunnsrelaterte og idémessige endringer over tid, hevdes det likevel i individualiseringslitteraturen som hos Beck at psykologien står i et ureflektert og betenkelig forhold til denne utviklingen.⁴⁸ Den danske psykologen Carsten René Jørgensen sier rett ut at den kliniske psykologien er ubevisst medskyldig i individualiseringsprosesser med menneskelig avmakt som resultat.⁴⁹

Også politiske beslutninger spiller inn. Individualiseringsprosesser tvinges frem av sentrale sosiale institusjoner i moderniteten. Sivile, politiske og sosiale rettigheter, lønnet arbeid, utdanning og økte krav til mobilitet i arbeidslivet er individrettet og ikke lenger rettet mot grupper. Ved at basale rettigheter internaliseres og alle mennesker må være økonomisk agenter for å overleve, tvinger individualiseringen seg igjennom og bryter ned grunnlaget

for tradisjonelle sosiale sameksistenser. Dette skjer i så omfattende grad at for første gang i historien er individet på god vei til å bli den grunnleggende enheten i sosial reproduksjon.⁵⁰

Individualiseringsprosesser fungerer fra to plan: strukturelle politiske prosesser, og psykologiske prosesser. Under nyliberalismens ideologi fungerer individualiseringen de-ideologiserende: alle strukturelle og politiske meningsforskjeller devalueres og tappes for betydning. Det som tidligere ble forstått politisk, sosialt eller ideologisk, forstås som individuelle anliggende. Dette resulterer i en de-politisering av det sosiale: det som tidligere var politisk forstås nå individuelt, og borgernes interesser og handlinger vil større grad fungere rundt singulariserte termer. Slike strukturelle endringer kan forklare manglende kollektive identiteter og oppslutning om noe felles ideologisk grunnlag, som mange av de politiske bevegelsene på venstresiden sliter med. Menneskene vil i stadig større grad etablere en intern diskurs hvor alle valg og resultatene av disse tilskrives til indre forhold, delvis som en del av diskursen og delvis som en del av de strukturelle endringene. Selv om de endringene Bourdieu beskriver i arbeidslivet blir møtt med motstand av fagforeningsorganisasjoner, vil arbeidstakerne gradvis akseptere endringene fordi hele systemet og språket innbyr til individuell forfølgelse av seg selv som sitt eget prosjekt eller foretak. Dette viser også individualiseringsprosessens gjennomtrengende og effektive karakter; når de først har virket «former» de også hvordan subjektene vil bli møtt: man ønsker personlig gratifikasjon fremfor politiske taler. Dette fenomenet er noe man observerte i de politiske motkulturenes implodering i USA utover 70-tallet, hvor det opprinnelige engasjementet mot en ytre verden ble rettet innover. Man får en kult opptatt av fysisk og psykisk helse og velvære. *The Culture of Narcissism* (1979) som Christopher Lasch kalte det. Mennesket søker personlig gratifikasjon i den offentlige sfære, som offentligheten i utgangspunktet ikke kan gi. Utbredelsen av denne intimitetstenkningen fører til at alle ondene i samfunnet forstås i kategorier som upersonlighet, fremmedgjøring og kulde. Sosiologen Richard Sennet bemerker at alle sosiale relasjoner dermed blir mer troverdige og autentiske jo nærmere den er i forhold til personers indre psykologiske bekymringer. Denne intimitetsideologien forvandler de politiske kategorier til psykologiske.⁵¹ Dermed vil denne bevegelsen fra det politiske til det psykologiske virke selvforsterkende ettersom alt som ikke berører en personlig avvises: man er bare mottagelig for narsissistisk gratifikasjon. Resultatet er da at man tror psykologisk-terapeutiske intervensjoner er svaret på alle problem.

Individualiseringsprosesser utvisker de sosiale strukturene som har fungert som betingelser og garantister for politisk konsensus, og som til nå har gjort det mulig med kollektive politiske handlinger. Paradoksalt nok skjer dette fordi politisk involvering øker på mikronivå og det subpolitiske samfunnet styres nedenifra i stadig større omfang.⁵² Forandringen av den

politiske scenen fra en tradisjonell høyre-venstre akse med ideologiske strider om kollektiv størrelser, til en vidtrekkende liberalistisk-individusentrert tenkemåte, synes å være total og kan vise seg å være irreversibel. En politisk kommentar i *The Guardian* gir et illustrerende bilde på denne irreversibiliteten: «Liberaldemokratene er hinsides venstre-høyreaksen: politikken har tatt et steg videre... Menneskene har tatt et steg videre. De vil bli behandlet som individer, ikke som klasser. Det er på tide at politikerne (og media) viser den samme modenheten».⁵³ Underforstått: tiden har gått fra en tradisjonell politisk orden. Den liberalistiske individoppfatningen er total, det foreligger som et folkekrav at alle vil bli behandlet som individer. Alle som tenker i andre politiske størrelser er simpelthen reaksjonære og følger ikke folkets vilje. Riktignok er forfatteren, Matthew Taylor, leder for det liberaldemokratiske parti i Storbritannia. Bak de obligatoriske retoriske poengene ligger det dog en treffende samtidsdiagnostikk. Politikken, uavhengig av venstre-høyre aksene, tvinges til å forholde seg til nyliberalismens tenkesett, ikke lenger som en av mange muligheter, men en norm det ikke lenger finnes annet enn politisk utdaterte alternativer til. Politikken forhold til det politiske subjekt kan ikke lenger basere seg på identiteter som ikke knytter seg direkte til det individualiserte subjektet. Da setter man seg selv på sidelinjen. Den nyliberale ideologien benytter seg av frihet gjennom forfølgelse av individuelle prosjekter og selvrealisering og det singulære subjektet som selve kjernekriteriet som politikerne skal berøre, det er utgangspunktet for det politiske spillet. Marsdal og Wold i *Det tredje venstre* (2004) peker dermed på noe sentralt i tiden når de hevder at venstresiden må ta «individet» fra høyresiden. Problemet ligger i at nyliberalismen har individet i sin favn. Den har skapt frem et individualisert subjekt svøpt i nyliberalismens tegn som kanskje bare kan nåes gjennom [nyliberalismens] vedtatte kategorier som selvrealisering og frihet til å velge i konsumsamfunnet – et *homo economicus* som innebærer radikale endringer av tidligere subjekttyper.

Det finnes en skjult materiell side av det nyliberale prosjekt, hevder den franske filosofen Dany-Robert Dufour: subjektivering og skapningen av et nytt subjekt i dens navn. I «Kunsten å begrense hodene» (2004) viser han hvordan kapitalismen og dens aktuelle utgave de siste 20 årene, nyliberalismen, produserer et nytt type subjekt som kan kobles på (kapital)strømmene: «Min hypotese er kort sagt at den nye kapitalismen er den fremste produsenten av det 'schizoide' subjektet, postmodernitetens subjekt».⁵⁴ Støpningen av et nytt subjekt tilpasset varestrømmenes krav om stadige omskiftninger og identitetens tallrike svinginger skjer fordi nyliberalismen i likhet med de store ideologiene på 1900-tallet vil skape et nytt menneske, dvs. et nytt filosofisk subjekt. Samtidig pågår det en systematisk avsymbolisering av verden hvor alle transcendent utviskes som en følge av vareutvekslingens immanente forsterkning og andre (brysomme) transcendent verdier kastes ut som

verdiløse. Dette minner i en forstand om Foucaults tese om den politiske økonomien på 1700-tallet som den første vitenskapen som etablerte seg uten noen transcendent garantist. Subjektiveringsmekanismer er som kjent en av de fremste ekspertiser psykologien tilbyr i de nyliberale regjeringsformene som er ute etter metoder og sannheter for styringen av styring. Psykologiske strukturer som selvet, selvfølelse, selvtillit og det psykologiske subjekt blir selvrefererende og selvforsterkende figurer uten noen kritisk utside. Den nye hyperkapitalismen er avhengig av varestrømmingens stadig omskiftninger og identitetens tallrike svinginger. De begjærstrømmene som ikke beveger seg fritt ledes til terapiværelsene, så de etter hvert kan strømme videre i vareutvekslingens tegn.

Ideologi eller nødvendighet?

«Psykologien skal tene folket – ikke monopolane!». Slik lød en parole fra et av 70-tallets demonstrasjonstog. Tiltalepunktene fremstilt her inneholder essensielt det samme: det kan synes som om psykologien tjener vår tids monokapitalistiske system. Den står i en forbindelse med konsumsamfunnets fremvekst, offentlighetens implodering og nyliberalismens hegemoni i dag. Hvordan skal forbindelsen forstås? Hvordan forstår psykologien selv forbindelsen? Og finnes det egentlig noe alternativ? Forholdene vi nå har beskrevet er komplekse. Psykologiens samband til de aktuelle samfunnsprosessene synes å gi opphav til diametralt forskjellige konklusjoner avhengig av perspektivet man anlegger. Spørsmålet omkring individualisering kan tjene som eksempel for oss, og illustrere kompleksiteten ved samfunnsprosesser som psykologien inngår og samtidig demonstrere psykologiens egen forståelse av sin rolle i subjektstøpningen.

Samfunnsforskere som Ulrich Beck og Elisabeth Beck-Gernsheim peker på at individualiseringen fører til at den enkelte tar opp i seg samfunnets uløste problemer og konflikter som individuelle disposisjoner, karaktertrekk og psykiske lidelser. Pierre Bourdieu viser dessuten hvordan individualiseringen av arbeidslivet foregår i det stille forkledd som spesielle lønnsavtaler, bonuser og karrieremuligheter, mens det underminerer arbeiderbevegelsers synliggjøring av arbeidernes rettigheter. Som både en strukturell og psykologisk prosess fungerer individualiseringen nedbrytende på tradisjonelle sosiale sameksistenser. Dette utgjorde kollektive identiteter som også hadde potensial til å fungere som motkrefter. I en viss forstand kan dermed individualiseringen vise seg å være irreversibel. Flere har koblet psykologien til slike prosesser.

Rose tillegger individualiseringens politiske transformasjon en annen verdi. Disipliner som psykologi har selve sin opprinnelse i reverseringen av den politiske aksene gjennom individualiseringsprosesser.⁵⁵ Disiplinering av subjektivitet innebærer en omforming av det uhåndterlige. Det menneskelige

subjekt blir gjort kalkulerbart og styrbart. Det vil si at individualiseringen har vært med på å skape oss som de individene vi er i dag med de mulighetene vi har for livsutfoldelse. Psykologien er vokst frem fordi den kan operere på dette. Rose understreker det nødvendige forholdet mellom psykologi og individualisering: «Individualiseringens psykologi fungerte som et rammeverk for å etablere den nye vitenskapelige disiplinen og for å gi den sosialt gjennomslag og aksept».⁵⁶ Rose sitt perspektiv innebærer en frikjennelse av både psykologien og individualiseringsprosessenes rolle på grunn av deres nødvendighet som konstitutive for vår sosiale eksistens i dag.

I motsatt ende av skalaen er det mulig å argumentere for at individualiseringsbegrepet faktisk oppfyller kriteriene for en marxistisk forståelse av hva ideologi er. I *The Politics of Truth* (1991) beskriver Michèle Barrett det marxistiske synet på hva et ideologisk språk er: «Ideologisk språk leder ikke bare oppmerksomheten bort fra virkelige sosiale forhold, den bortforklarer de heller ikke, ei heller benekter den de. På strukturelt vis ekskluderer den de fra selve tenkningen».⁵⁷ Det er nettopp på dette vis individualiseringsprosesser fungerer under nyliberalismens utvikling, ifølge kritikere som Bourdieu.

Selv om det er mulig å forstå individualiseringsprosessene ideologisk peker Beck på at disse prosessene må sees i lys av modernitetens utvikling. Forhold som organiserte religioners tilbakegang, geografisk mobilitet og urbanisering tvinger den frem. Det er snakk om en betydelig kompleksitet her som gjør det vanskelig å skulle ukrystallisere psykologiens rolle i dette: individualiseringsprosesser er kanskje bare uunngåelige konsekvenser av samfunnsutviklingen. Samtidig demonstrerer individualiseringseksemplet et etisk dilemma: ja vel, psykologi i form av psykoterapeutiske intervensjoner forsterker kanskje individualiseringsprosesser, men skal vi slutte å behandle pasientene våre da? Er det riktig å skyve klientene foran seg på barrikadene for sine politiske kjepphester? Nei, ville sannsynligvis de aller fleste klinikere sagt. Men dette er et tenkt dilemma, for i virkeligheten er ikke dette noen nevneverdig diskusjon innenfor faget i dag. Og eksemplet individualisering illustrerer også hvordan psykologien gjerne møter slike utfordringer. Walsh og Bahnish skriver dette om psykologiens rolle i forhold til individualisering i arbeidslivet: «Individualiseringsprosesser i arbeidslivet viser at den politiske sfæren gjennomgår store forandringer, og kritisk psykologi som en vitenskapelig disiplin kan bidra i å forstå kompleksiteten i disse endringene».⁵⁸ Individualisering og den politiske sfærens transformasjon er noe som skjer (utenfor psykologiens domene), men psykologien kan bidra positivt ved å tilby sin kompetanse her. Argumentet finner vi i en antologi med tittelen «kritisk psykologi». Det kan synes tendensiøst å sakse et slikt sitat, men det illustrerer et vesentlig, men underkjent poeng: psykologiens vanvittige iver etter å tilby sin kompetanse, dens *imperialisme*. Det som her kunne vært en diskusjon mellom psykologiens *behandlingsmål* og *forebyggingsmål* over-

skygges av psykologiens iboende mål om utvidelse, eller kompetanseheving som man nok ville foretrukket å kalle det på fagspråket.

Konklusjonen etter en gjennomgang av individualiseringsbegrepet blir: det finnes de som frikjenner psykologien fullstendig i forhold til samfunnsutviklingen og mener den nyliberale innordningen av samfunnet vi har i dag er den beste av alle verdener. Det finnes de som mener det pågår en godt skjult ideologisk prosess. Og det finnes psykologer som ser et potensial hvor psykologien bør tilby sin kompetanse.

Suksess avler suksess

Som nevnt forklarer Rose psykologiens suksess delvis med dens velvillighet til å «låne bort» sitt vokabular eller kompetanse til andre sfærer. Også kommentatorer av den terapeutiske etos peker på det. De mest kritiske beskriver et psyindustrikompleks med enorm suksess i å injisere psykologi i den menneskelige erfaring.⁵⁹ «Terapi er for bra til å bare begrenses til de syke» skrev to amerikanske psykologer ved navn Erving og Miriam Polster i 1973.⁶⁰ Tre tiår senere har deres bønn utvilsomt blitt hørt, for psykologien har blitt svært differensiert, og psykologisk kompetanse er høyt etterspurt i mange sfærer tidligere ukjent med psykologisk viten. Dette gjelder fra felt som idrett som fotball hvor «den mentale biten» blir stadig viktigere, til næringslivet hvor arbeids- og organisasjonspsykologien lærer dem at hvordan de kan bli mer effektive og humane på samme tid: «lykkelige mennesker er bedre ansatte». Og som flere har bemerket (og noen ønsket seg): selv normaliteten er nå gjenstand for psykompetanse. En voksende gren innenfor psykologien som møter mye begeistring er positiv psykologi, hvor man søker å kartlegge psykens positive og kreative domener. De fleste diskusjoner innen psykologifaget dreier seg heller ikke om problematiske sider ved dens økte innflytelse og makt, men hvordan man bør bli flinkere til å gripe mer makt – «Hvordan kan vi få flere psykologer i lederstillinger?» Påstandene om en egen psyindustri minner om Horkheimer og Adornos kjente karakteristikk av *kulturindustrien* hvis karakter var ideologisk og forførende. Kulturindustrien vokser frem i opplysningens navn hvor man misbruker hensynet til massene ved å forsterke og befeste deres mentalitet som gitt og uforanderlig. Dermed motvirker den eventuell forandring av denne mentaliteten i samme bevegelse. Man lykkes i å skape illusjonen om at alle er subjekter som står frie til å velge, mens det i realiteten er snakk om objekter som kun har friheten til det evig samme.⁶¹ Karakteristikken passer forbløffende godt på psykologiindustrien av i dag også, det er mulig å finne karakterlikheter både med henhold til tilsløring- undertrykkelsesaspektet. Det besynderlige, et stykke ute i det nye milleniumet, er ikke bare at psykologiindustrien har likheter med Adorno og Horkheimers kulturindustri i midten av forrige århundre, men at psykologiindustrien begynner å fungere i en slags

legering med kulturindustrien med inntreden i TV-mediet. I de siste årene har vi blitt eksponert for en serie dokumentariske underholdningsprogrammer hvor vi møter leger, psykologer, atferdsterapeuter, pedagoger, veiledere, kostholdsekspert, moteekspert og samlivsekspert. Det man kan kalle *terapeutiske reality-serier* fungerer alle etter samme lest: deltagerne skal gjennom ekspertenes veiledning forbedre sitt eget ytre eller indre, noe som naturligvis fungerer som ypperlig markedsføring for disse yrkesgruppene.⁶² Det er for eksempel velkjent at programserien *Extreme Makeover*, hvor deltagerne forbedrer sitt ytre gjennom plastisk kirurgi har ført til økt pågang til skjønnhetsklinikken. Også her hjemme meldes det om at stadig flere velger å foreta kirurgiske inngrep for å forbedre sitt utseende. Dette kunne Foucault fortelle oss ville skje allerede på 70-tallet, da det skjer som en konsekvens av den nyliberale etos. Når arbeideren og mennesket gjøres til en bedrift og forvalter seg selv som sin egen kapital vil også ens eget utseende og kropp etter hvert bli gjenstand for reelle valg hvor man kan øke sin genetiske eller menneskelige kapital. Denne programtypen har nådd psykologien og pedagogikken, og gir utvilsomt grobunn for kritikere som mener den terapeutiske etos bidrar til økt hjelpeløshet og avhengighet av ekspertise.⁶³ Nå vil nok den stolte fagkvinne raskt arrestere meg og påpeke at dette er amerikanske forhold hvor bransjen er helt ute av kontroll, eller at dette er underholdning og populærpsykologi. Men selv om den terapeutiske etos kanskje slår igjennom i populærpsykologien får den utvilsomt reelle konsekvenser, og transcenderer skillet populærpsykologi og vitenskapelig psykologi. TV-Norge nyhetene kunne 30. mai 2005 melde om at barnevernskontorene rundt om i Hordaland fylke rapporterte om økt pågang fra bekymrede foreldre som ønsket opplæring i barneoppdragelse. Og noe av grunnen (merk: ikke skylda) ble i nyhetsreportasjen sagt å være den TV-Norge sendte serien *SOS Barnevakt* hvor en ekspert går inn i familier og lærer opp foreldrene hvordan de skal oppdra barna bl.a. ved hjelp av atferdsterapeutiske prinsipper. Den nye globaliserte medievirkeligheten åpner opp for direktelinjer mellom useriøs amerikansk underholdning og seriøse norske institusjoner med helt nye hastigheter i spredningen. Det er ikke noe historisk nytt at barns oppdragelse preges av ekspertenes revisjoner, men effektiviteten i spredning av den terapeutiske etos og måten den blir spredd på har inntatt et hittil ukjent nivå av innflytelse.

Et kritisk potensial?

Beskrivelsen av psykologiindustrien kan virke konspiratorisk og paranoid, men man behøver ikke postulere noe konspiratorisk plott om økt makt og profitt for å gå med på denne tankegangen. Det er nok å understreke et gammelt kunnskaps sosiologisk poeng fra Weber om at ideer får gjennomslag såfremt de er knyttet til en gruppes materielle interesser, i tillegg til Foucaults

beskrivelser av maktens anonymitet. Selv om vi har sett hvordan utbredelse eller et imperialistisk virke foregår behøver det ikke utelukke at psykologien også bedriver behandling og forebygging som utvilsomt har en verdi for mange mennesker. Men understrekelsen av denne siden ved psykologisk praksis er etter mitt skjønn nødvendig når man skal forstå dens potensial for endring. Psykologien er blitt så stor og mektig at den har blitt for viktig til at den er i stand til å fullstendig revidere seg selv. Den utvikler seg først og fremst etter utbredelse og etterspørsel, ikke gjennom kritiske revisjoner av hvor den er på vei.

Slike karaktertrekk ved hele profesjonen underkjennes av den kritiske psykologien i sin bestrebelse på å foreskrive løsninger til problematikken rundt psykologiens virke i samfunnet beskrevet her. Etter min mening gjør man det samme som man kritiserer sine historiske forgjengere for: man glemmer maktbåndene psykologien inngår i og tviholder på sine teories immunitet mot kulturelle og politiske impulser. Cushman og Jørgensen er begge kritiske psykologer som har påpekt psykologiens blinde medvirkning til en uheldig samfunnsutvikling i vesten. De enes om at psykologien i dag risikerer å virke mot sin hensikt ved å forsterke og forårsake mange de lidelsene den er ment å skulle behandle. Cushman sin foreskrevne behandling er hermeneutikk og sosialkonstruksjonisme, mens Jørgensens er narrativ terapi, terapiretninger de begge mener kan bringe psykologien ut av det etiske uføret den befinner seg i og medtenke dens sosiale effektene. De opererer begge under en forestilling om at dersom de får endre psykoterapeuters epistemologiske tankegods vil problemene løse seg. For en stakket stund glemmer de at psykologien primært er å regne som en institusjon, den har ikke samme frihet som en del andre vitenskaper. Tankegangen synes å være at hvis bare det epistemologiske innholdet i teoriene er humanistiske eller filosofisk oppdaterte nok vil de transcendere problematikken og fungere som etisk kvalitetssikring for terapiens effekter utenfor terapirommet. Men narrativ terapi ide om å være forfatter i sitt eget liv er bare en speiling av vår tids politiske og økonomiske imperativ. Psykologiens viktige ekspertrolle, som subjektets teknikker og reparatør i de avanserte liberale demokratier, definerer i tillegg betingelsene for psykologiens nye teoretiske teknikker for det postmoderne selvet. Nettopp fordi foretaksselvet i avanserte liberale demokratier kan internalisere regjeringsrasjonalitet gjennom individets frihet til å skape sin egen biografi, er den narrative tenkingen en utmerket abstrakt teknikk i arbeidet på subjektene. Dette viser hvordan det som presenteres som en ny postmoderne terapiform med angivelig høye etiske standarder, gjennom et sideblikk på strømninger i reklamen og politikken, er et uttrykk for senkapitalismens kulturelle logikk. Det kritiske/etiske potensialet her er en illusjon (som jo kan være behagelig å tro på).

Psykologien er *satt* i en bestemt relasjon. Psykologiens funksjon må forstås gjennom en maktkonstellasjon, som igjen definerer premisset for inn-

holdet av psykologien. Derfor kan ikke det ene premisset – type psykologi – simpelthen skiftes ut. Det blir som å skifte et stolben fra en stol noen sitter på. Det lar seg ikke gjøre fordi trykket er for stort. Vi har sett hvordan psykologien i liten grad følger kritisk tenkning, men forfølger sin egen etos langs med sin egen tenknings utbredelse. Det er derfor utenkelig at situasjonen hvor psykologer går imot sitt eget fags interesser vil oppstå. Bare det faktum at man har en egen gren av psykologien man kaller «kritisk psykologi», som er for de spesielt interesserte, vitner om den kritiske tenkningens marginalisering. Diskusjoner om endring må ta innover seg Rose sitt poeng om at psykologien får sitt innhold, sine teknikker, gjennom deres vellykkethet i den nyliberale regjeringsrasjonalitets maktstrukturer, såkalt institusjonell epistemologi. Cushman synes for en stund å glemme sitt eget poeng når han lanserer løsninger. «Det tomme selvet» får primært gjennomslag fordi det er nyttig, ikke fordi den humanistiske bevegelsen glemmer sitt sosiale engasjement. Gjennom de siste 50 årene har psykologien nettopp fått sin posisjon for sin tjenelighet for styringsrasjonaliteten, hvor målet er å styre mest mulig ved å styre minst mulig. Kort sagt; hvis dens foreskrevne teorikompleks eller behandlingsmetoder endret seg, ville det være fordi disse var mer effektive, ikke fordi de var mer etiske (noe som forresten er det samme ut ifra Rose sitt syn). Hele bevegelsen de siste tiårene fra en perifer vitenskap til en forankret institusjon kan illustreres i en analogi. Psykologien har spist seg stor og fet på grunn av alliansen med politiske og økonomiske krefter. Døren den kom inn i dette rommet gjennom, er nå blitt altfor liten til at den kan gå ut igjen, med mindre den slanker seg drastisk. Men det vil den ikke, den vil vokse videre. Friheten til å definere seg selv på ny er ikke lenger tilstede. Dens radikalitet har gradvis forsvunnet i takt med dens suksess og aksept som en egen vitenskap og institusjon, et vanlig fenomen når motkulturelle bevegelser vokser seg store.

Den radikale ungdomstiden

Psykologien som en radikal motkulturell virksomhet synes ikke å eksistere noe annet sted enn i 68'ergenerasjonen av psykologers nostalgiske drømmer om sin egen radikale ungdomstid. Da fungerte psykologien som en motvekt mot blant annet psykiatrien og kapitalistisk rovdrift på mennesker, men dette minnet tjener kun som en moralsk samvittighet for den konservative institusjonen de opererer i i dag. Faktisk innrømmes det til og med i et relativt ukontroversielt undervisningsverk som *Psykoterapi for voksne* (1993) at psykoterapi i dag i all hovedsak må regnes for et konservativt prosjekt.⁶⁴ La oss dvele litt ved en slik karakteristik, fordi det ikke er umiddelbart gitt hva som ligger i det. Konservatisme kan være så mangt. I dag hvor alle kaller seg radikale kan det å være konservativ kanskje vise seg å være radikalt? I lys av nyliberalismens underliggende progresjonstenkning kan vel insistering på

konservative verdier ikke være det verste man kan gjøre? Er psykoterapi et konservativt prosjekt fordi det representerer gamle verdier, eller fordi det gir en konservativ effekt? I så fall for hvem; for samfunn eller individ? Hvis vi konfererer med *Fremmedordboken* sin definisjon av konservatisme innebærer det: «[en] som ønsker å bevare det bestående og overleverte» og «som vil holde fast ved den bestående samfunnsordning». Hvis vi da forstår psykoterapi som en institusjon som vil holde fast ved den bestående samfunnsordningen, i vårt tilfelle en nyliberal ideologi som transformerer alle tidligere symbolske verdier til vareutveksling er det kanskje problematisk. Vi kan også se på hvordan konservatisme defineres innen legebehandling, som det kan være naturlig å sammenligne psykoterapi med: «(om legebehandling) som søker å bevare en angrepet legemsdel framfor å foreta et operativt inngrep». Hvis vi oversetter dette til psykoterapi kan vi tenke legemsdelen som individet og hele legemet som samfunnskroppen. Da vil psykoterapi søke å bevare den bestående samfunnsordningen fremfor radikale endringer. Ser vi på hvordan den amerikanske konservatisten Russell Kirk forstår konservatismen som forankret i «tradisjonen, fordommen, sedvanen som bedre veivisere enn bøker og filosofi»⁶⁵ blir det også forståelig at den psykologiske diskursen er lite mottagelig for radikale kritiske innvendinger mot sitt virke. Kanskje man kan si at psykoterapi virker konserverende både i tide og utide. En institusjon som for enhver pris søker å bevare det bestående kan naturligvis være noe positivt så lenge man lever i det best tenkelige demokrati. I nyliberalismens tidsalder vil dette innebærer at psykoterapien reterritorialisere subjektet svøpt i det postmoderne konsumsamfunnets ånd. Da blir psykologien en radikal geskjeft som understøtter nyliberalismens transformasjon av mennesket. Psykologi/psykoterapi forblir dermed en tvetydig institusjon, som i seg selv ikke er problematisk, men som kan være det avhengig av hvilket sannhetsregime de maktstrukturer den støtter opp under produserer. Disse maktstrukturene er imidlertid konstitutive og nødvendige betingelser for våre former for frihet; den politiske makt som utøves over borgerne er en betingelse for deres frihet som igjen er nødvendig for demokratisk fungering. Da må makt-kunnskap og makt-frihet konstellasjoner forstås som sammenvevde, og kritikk som appellerer til commonsense blir her naiv ettersom den kontrasterer problemene til en utside som ikke finnes («engang klarte folk seg selv»). Det samme gjelder en tradisjonell bruk av ideologibegrepet, et begrep Foucault mener er problematisk fordi man tvinges til å tenke ideologi og sannhet som enkle dikotomier, og fordi ideologitenkning lett overser det som omfatter dets materielle og økonomiske infrastruktur.⁶⁶ Det er likevel ingenting i veien for å bruke et foucaultiansk forståelsesverk på problematikken her og samtidig være skeptisk til for eksempel nyliberalismens prosjekt. Foucault undersøkte «the *how* of power» og satte i en forstand normative aktuelle spørsmål i parentes for å ha et grunnleggende undersøkende blick for historiens disiplinerings. Rose sin

bruk av Foucaults metoder i sin historiefortelling og samtidige forsvar av nyliberalismen og psykologien i dag er derfor problematisk. Her blander han etter min mening kortene ved å bruke en fortelling om hvordan ting har blitt til og fra det konkludere med at status quo må forsvares fordi det psykologiserte samfunn har vært grunnleggende for oss. Han spør seg riktignok i et tankeeksperiment om hvordan ting kunne ha sett ut uten psykologien hinsides det psyinjserte subjektsentrerte filter vi forstår alt gjennom.⁶⁷ Og her ligger etter min mening noe av kjerneproblematikken ved den nyliberale regjeringsrasjonaliteten og terapeutiske kulturen; hvilke muligheter finnes for å bevege seg bortenfor dette psyrammeverket og produsere nye sannhetsregimer?

Uavhengig om man mener at ideologibegrepet er gangbart eller ikke, kan vi uansett stille spørsmålet om hvor hen dette sannhetsregime tar oss, det vil si hvilket forhold til virkeligheten og oss selv vi settes i. Og ikke minst, hva er våre muligheter for å konstituere nye former for sannhetspolitikk eller sannhetsproduksjon? Relativt små skal vi tro Dufour og andre radikale kritikere av nyliberalismen. Her handler det nemlig om et pågående prosjekt for å omforme vårt eget forhold til oss selv som er dyppet i nyliberalismens språk og koder. Veien tilbake blir vanskelig. Det synes å pågå en annen ordens innordning her. Det er nettopp en slik karakter både den terapeutiske etos og de nyliberale styringsprinsipper har. De viser ikke til noen størrelser utenfor seg selv, og er i en forstand selvrefererende. Den moderne politiske økonomien blir nettopp den første vitenskapen som finner sine prinsipper i sin egen realitet uten en Gud. Denne immanentheten gjør dem mer effektive samtidig som den gjør dem vanskeligere å identifisere og gjøre opprør mot. Det gjelder også den velferdsstatlige regjeringsrasjonalitet hvor det forventes av hver enkelt av oss at man skal regjere seg selv. Det nye ved dette er ikke at vi brukes, men at vi brukes som brukere.⁶⁸ Maktutøvelsen synes med andre ord og ha inntatt et annet ordens nivå. Spennet mellom makt og frihet er i en forstand blitt mindre. Her ligger noe av problemet til kritikerne og forkjemperne for reformasjon og revolusjon – undertrykking og frihet er sammenvevd – og psykologene står som regjeringsagenter midt i paradokset. Helbredelsen de gir sine pasienter og klienter er i en og samme bevegelse borgernes autonomisering i samsvar med den nyliberale regjeringsrasjonalitetens krav om å styre, realisere og skape seg selv. Et aktuelt eksempel som illustrerer hvordan borgerne skal regjere seg selv var daværende helseminister Dagfinn Høybråten's grønn resept ordning innført i 2003. Tanken bak grønn resept var å gi legene et nytt verktøy for å endre helseatferd hos pasienter med høyt blodtrykk og diabetes type 2, men bare for pasienter som ikke allerede brukte medisiner. Prinsippet er altså at legene skriver ut en detaljert «resept» med instruks om 25 minutters gange hver dag. *Bergens Tidende* har 8. november 2004 en sak på grønn resept hvor en mosjonerende «pasient» intervjues: «Jeg har ikke følt noe tvang og press, for da ville det nok gått gale veier».⁶⁹ Den mest effektive styringsformen er som nevnt å styre langs med individene,

ikke på tvers av dem; her fungerer mosjoneringsimperativet etter dette prinsippet: staten og borgerne ønsker det samme. Artikkelen har også intervju med professor i medisinsk etikk Jan Helge Solbakk. Han problematiserer grønn resept ved å påpeke at dette innebærer enn inngripen i privatsfæren. Effektiviteten over slike styringstiltak som grønn resept er dog nettopp at borgerne opplever dem som sine egne tiltak over seg selv, som mannen i intervjuet. Kritiske innvendinger mot denne regjeringsrasjonaliteten blir prinsipielt vanskeligere å stille. Hvem vil vel være imot tiltak som forminsker risikoen for hjertesykdommer? Og hva er vel problemet når folk selv ønsker det? Maktutøvelsen foregår dermed på et annen ordens nivå. Inngrepene er godt skjult, hvis det i det hele tatt gir mening å kalle de det. Hvilke undertrykkende strukturer kan vi eventuelt peke på? Herbert Marcuse advarte på 60-tallet i *One-Dimensional Man* (1964) om farene ved en konformistisk aksept av de eksisterende strukturer og normer, men her synes man å ha begitt seg et steg frem, eventuelt et steg ned: dette er ikke lenger en fare, men en realitet. I George Orwells fremtidsvisjon *1984* (1949) har makthaverne utviklet en prosess som kalles «doublethink» hvor innbyggerne læres til å holde to motsetningsfulle tanker i hodet på en gang og undertrykke alle tanker de har som går mot regimets sannhetspolitikk. Etter hvert vil denne selektive undertrykkelsen bli automatisert og fungere ubevisst. Regimet i *1984*s viktigste prosjekt er likevel en fullstendig revisjon av språket hvis mål er et lingvistisk univers hvor det ikke engang er mulig å tenke en kritisk tanke mot regimet. Dette er en dystopisk fiksjon, men i den nyliberale regjeringsrasjonaliteten hvor styringen og styringen av oss selv følger samme strøm kan man identifisere lignende strukturer, eller mer presist mangel på slike strukturer. Nettopp det vanskeliggjør å få øye på problematiske sider ved denne styringen. De politiske rasjonalitetene som oppstår transcenderer ideologibegrepet,⁷⁰ dette er naturligvis selv en beskrivelse med et ideologisk innhold samtidig som man kan si at det er en aktualitet i dagens politiske landskap. De konstituerer deler av vår måte å handle og tenke om oss selv og andre på. Liberalismen blir her mer en type etos enn en regjering. Derfor søker man også etter en politikk fri fra staten. En livets politikk eller etikk som vektlegger de viktige politiske verdiene i mobiliseringen og skapingen av individuelle kapasiteter og styring. Hvis selve rasjonaliteten som ligger bak skapingen av individuelle kapasiteter og styring selv er et ideologisk prosjekt som tvinger frem den ideologiløse politikken, kan man skjønne venstresidens bestrebelse i å identifisere dette som et pågående ideologisk prosjekt. Det er nettopp dette skrekkscenarioet Dufour mener vi kan se konturene av under nyliberalismens styring. Den moderne regjeringsrasjonalitet har hegemoni på virkeligheten, og disse politiske rasjonalitetene som oppstår visker vekk brysomme transcenderer.

Den kanskje mest tankevekkende implikasjon ved den terapeutiske etos finner vi i *The Therapeutic State* av Nolan. Han spør om den terapeutiske

etos kan legitimere undertrykkelsen av individuell frihet slik tidligere tiders moralsystem gjorde. Et eksempel er religiøs grunngeving for retten til å eie slaver i det syttende, attende og nittende århundres USA. De forutgående moralsystemene inneholdt imidlertid alle en mulighet eller et bryningspunkt for protest, og i noen tilfeller førte det til omkasting av hele systemer etter brudd på rettighetene til borgerne.⁷¹ Sett at det terapeutiske meningssystem skulle fungere undertrykkende hvilke muligheter finnes da for revolt spør Nolan ettertenksomt.⁷² Spørsmålet minner om den østerrikske filosofen Ludwig Wittgensteins samtaler om Sigmund Freud. Til tross for fascinasjon for Freud, bekymret Wittgenstein seg over psykoanalysens farer. Problemet var dens tendens til å etablere seg som et magnetisk rammeverk:

Psykoanalyse har potensial til å gjøre skade. Ettersom man gjennom den kan komme til å gjøre oppdagelser om seg selv, må en ha en usedvanlig sterk, overbevist og iherdig kritikk for å gjenkjenne og se igjennom mytologien som tilbys og påtvinges en. Det ligger en sterk tilbøyelighet til å bare si «Ja, selvfølgelig, slik må det være». En mektig mytologi.⁷³

Avslutning

Det opprinnelige spørsmål om psykologien er løsning, symptom, problem-oppretholder eller årsak til utviklingen simpelthen kan besvares med at den er et rammeverk, den er i en forstand alle disse tingene. Samtidig støtter den terapeutiske etos/psykologien og den nyliberale regjeringsrasjonalitet hverandre. Både psykologien og den nyliberale regjeringsrasjonaliteten gir borgernes sannhet om seg selv og deres autonomi i samme bevegelse, noe som også støtter monokapitalismen gjennom selvrealisering og konsumatferd. Hvis vi sammenligner med den nevnte parole: «Psykologien skal tene folket – ikke monopolene!», må vi si at psykologien i dag både støtter folket og monopolene. I en forstand hadde alt vært mye enklere hvis vi kunne sagt at friheten og undertrykkelsen var to motpoler som vi kunne orientere oss imellom, og jobbe for at psykologien skulle tjene folket og friheten. Dette er kanskje parallelt til venstresidens problem i dag: i en forstand er det ikke troverdig å insistere på nyliberalismens ufrihet for enkeltindividet. Samtidig må venstresiden henvende seg direkte til individets behov for å nå frem med sitt budskap. Nedkjempingen av nyliberalismen vil måtte gå veien om homo economicus, og her vil subjektene oppleve at deres ønsker, selvrealisering og frihet, blir forsøkt tatt fra dem – de ønsker simpelthen maksimal selvrealisering gjennom økning av sin menneskelige kapital i de gitte symboler. Det er nemlig i den nyliberale regjeringsrasjonalitetens makt å definere hva målene med våre liv skal være. Det er dårlige nyheter for alle som ønsker noe annet enn status quo. De gode nyhetene er at i opprettholdelsen av status quo trengs det vel alltid psykologisk kompetanse?

NOTER

- 1) Takk til professor Tor-Johan Ekeland ved profesjonsstudiet psykologi UiB som veiledet hovedoppgaven – *Den terapeutiske etos – en analyse av psykologien i senmoderniteten* (2002) – som denne artikkelen delvis er basert på.
- 2) Carsten René Jørgensen, *Psykologien i senmoderniteten*, Hans Reitzels Forlag, København 2002.
- 3) Tor-Johan Ekeland, «Ein diagnose av psykiatri diagnoser», *Impuls*, vol. 57, no. 1, 2003, ss. 56-64.
- 4) James L. Nolan Jr., *The Therapeutic State*, New York Univ. Press, NY 1998.
- 5) Frank Furedi, *Therapy Culture*, Routledge 2004.
- 6) Ole Jacob Madsen, *Den terapeutiske etos – en analyse av psykologien i senmoderniteten*, hovedoppgave, Universitetet i Bergen, 2004, s. 8-9.
- 7) Nolan, *The Therapeutic State*, op.cit.
- 8) Furedi, *Therapy Culture*, op.cit.
- 9) Frank Scott sitert i Furedi, *ibid.*, s. 196. [Min oversettelse]
- 10) Se f. eks. eksempel E. Doyle McCarthy, *Knowledge as Culture*, Routledge, London 1996, s. 76: «Det er i denne historiske situasjonen at psykologi og psykoanalysen har oppnådd posisjon som et utbredt syn på verden, i forsvaringen av den 'private' person imot kravene fra kulturen, og med det forsterke følelsen av adskillelse fra verden». [Min oversettelse]
- 11) Iver B. Neumann og Ole J. Sending (red.) *Regjering i Norge*, Pax, Oslo 2003.
- 12) Michel Foucault, *Forelesninger om regjering og styringskunst* (I. B. Neumann, overs.), Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2002.
- 13) Nikolas Rose, *Inventing Our Selves*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1996.
- 14) *ibid.*
- 15) *ibid.*
- 16) Sidney Blumethal, «The hollow world of George Bush», *The Guardian Weekly*, vol. 171, no. 15, 2004, s. 15.
- 17) Nolan, *The Therapeutic State*, op.cit.
- 18) Max Weber, *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (S. Dahl, overs.), Pax, Bokklubbens Kulturbibliotek, Oslo 2001 (Originalt verk publisert 1920).
- 19) S. Kvale, «The church, the factory and the market. Scenarios for psychology in a postmodern age», *Theory & Psychology*, vol. 13, 2003, ss. 579-603.
- 20) T.J. Jackson Lears, «From salvation to self-realization», i: Richard Wightman Fox og T. J. Jackson Lears (red.), *The Culture of Consumption: Critical Essays in American History, 1880-1980*, Pantheon, New York 1983, ss. 1-38.
- 21) Steinar Kvale, «Postmodern psychology: A contradiction in terms?», i: Steinar Kvale (red.) *Psychology and Postmodernism*, Sage, London 1992, ss. 31-57.
- 22) Philip Cushman, «Why the self is empty. Towards a historically situated psychology», *American Psychologist*, vol. 45, 1990, ss. 599-611. og *Constructing the Self, Constructing America*, Da Capo Press: New York 1995.
- 23) Jørgensen, *Psykologien i senmoderniteten*, op.cit., s. 301.
- 24) Cushman, «Why the self is empty », op.cit.
- 25) Cushman, *Constructing the Self, Constructing America*, op.cit.

- 26) Fredric Jameson, «Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism», *New Left Review*, no. 146, 1984, ss. 53-92.
- 27) Kvale, «The church, the factory and the market», op.cit.
- 28) Jørgensen, *Psykologien i senmoderniteten*, op.cit.
- 29) Jean Baudrillard, *The Consumer Society* (C. Turner, overs.), Sage: London 1998 (Originalt verk publisert 1970).
- 30) Peter Miller og Nikolas Rose, «Mobilizing the consumer. Assembling the subject of consumption», *Theory, Culture & Society*, vol. 14, 1997, ss. 1-36.
- 31) Rose, *Inventing Our Selves*, op.cit.
- 32) Hugo Radice, «Neoliberal globalisation: Imperialism without empires?», i: Alfredo Saad-Filho og Deborah Johnston (red.), *Neoliberalism – A Critical Reader*, Pluto Press, London 2005, ss. 91-98.
- 33) Al Campbell, «The birth of neoliberalism in the United States: A reorganisation of capitalism» i: Alfredo Saad-Filho og Deborah Johnston (red.), *Neoliberalism – A Critical Reader*, Pluto Press, London 2005, ss. 187-198.
- 34) Paul Heelas, «Reforming the self. Enterprise and the characters of thatcherism», i: R. Keat og N. Abercrombie (red.), *Enterprise Culture*, Routledge London: 1991, ss. 72-92.
- 35) M. Heseltine og M. Thatcher sitert i Heelas, *ibid.*, s. 77. [Min oversettelse]
- 36) Philip Arestis og Malcolm Sawyer, «Neoliberalism and the third way», i: Alfredo Saad-Filho og Deborah Johnston (red.), *Neoliberalism – A Critical Reader*, Pluto Press, London 2005, ss. 177-183.
- 37) Alfredo Saad-Filho og Deborah Johnston, «Introduction», i: A. Saad-Filho og D. Johnston (red.), *Neoliberalism – A Critical Reader*, Pluto Press, London 2005, ss. 1-6, s. 4.
- 38) Furedi, *Therapy Culture*, op.cit.
- 39) *ibid.*
- 40) Jenni Russell, «New Labour has nurtured this selfish individualism», *The Guardian International Edition*, lørdag 28. mai, 2005, s. 18. [Min oversettelse]
- 41) Fremstillingen av nyliberalismen er med overlegg *problemfokustert* ettersom forholdet psykologien-nyliberalismen ønskes belyst. Eventuelle fluktlinjer fra nyliberalismen må søkes gjennom andre samfunnssfærer enn i psykologien. Disse ligger det utenfor artikkelens domene å belyse.
- 42) Pierre Bourdieu, «The essence of neoliberalism», *Le Monde Diplomatique English Edition*, 1998, <http://www.mondediplo.com>. [Min oversettelse]
- 43) *ibid.*
- 44) Jørgensen, *Psykologien i senmoderniteten*, op.cit.
- 45) Pierre Bourdieu, «Social scientists, economic science and the social movement», i: *Acts of Resistance* (R. Nice, overs.), Polity, Cambridge 1998, ss. 52-59, s. 51.
- 46) Pierre Bourdieu, «The myth of 'globalization' and the European welfare state», i: *Acts of Resistance* (R. Nice, overs.), Polity, Cambridge 1998, ss. 29-44, s. 40. [Min oversettelse]
- 47) Bourdieu, «The essence of neoliberalism», op.cit.
- 48) Ulrich Beck, *Risk Society* (M. Ritter, overs.). Sage, London 2000 (Originalt verk publisert 1986), s. 119.

- 49) Jørgensen, *Psykologien i senmoderniteten*, op.cit.
- 50) U. Beck og E. Beck-Gernsheim, *Individualization*, Sage, London 2003.
- 51) Richard Sennet, *Intimitetstyranniet* (E. Tjønneland, overs.), Cappelen, Oslo 1992 (Originalt verk publisert 1977), s. 6.
- 52) Beck og Beck-Gernsheim, *Individualization*, op.cit.
- 53) Matthew Taylor, «We always backed the free market», *The Guardian International Edition*, 17. september 2004, s. 16. [Min oversettelse]
- 54) Dany-Robert Dufour, «Kunsten å begrense hodene», *Le Monde Diplomatique nordisk utgave*, no. 6, 2004, ss. 20-21, s. 21.
- 55) Rose, *Inventing Our Selves*, op.cit.
- 56) *ibid.*, s. 115. [Min oversettelse]
- 57) Michèle Barrett, *The Politics of Truth: From Marx to Foucault*, Polity Press, Cambridge 1991, s. 14. [Min oversettelse]
- 58) Mary Walsh og Mark Bahnisch, «Political subjects, workplaces and subjectivities», i: Valerie Walkerdine (red.), *Challenging Subjects. Critical Psychology for a New Millennium*, Palgrave, New York 2002, ss. 23-38, s. 25. [Min oversettelse]
- 59) Furedi, *Therapy Culture*, op.cit.
- 60) Erving Polster og Miriam Polster sitert i Furedi, *ibid.*, s. 98. [Min oversettelse]
- 61) Max Horkheimer og Theodor W. Adorno, *Kulturindustri* (A. Sundland, overs.), Cappelen, Oslo 1991 (Originalt verk publisert 1947), s. 66.
- 62) TV-Norge har på sine hjemmesider under programomtalen for *Extreme Makeover* lagt ut adresse- og telefonliste til kirurgene som brukes i programmet. Trolig pålagt av de som eier rettighetene til serien.
- 63) Se for eksempel Furedi i *Therapy Culture*, op.cit.
- 64) G. Høstmark Nielsen og A. L. von der Lippe (red.), *Psykoterapi med voksne*, Tano, Oslo 1993, s. 14.
- 65) Reidar Larsson, *Politiske ideologier i vår tid* (S. Bryde, overs.) Gyldendal, Oslo 1997 (Originalt verk publisert 1994), s. 43.
- 66) Michel Foucault, «Truth and power», i Colin Gordon (red.), *Power/Knowledge*, The Harvester Press, Brighton 1980, s. 118.
- 67) N. Rose, *Governing the Soul* (2. utgave), Free Ass. Books, London 1999, s. 272.
- 68) Iver B. Neumann og Ole Jacob Sending, «Du skal regjere deg selv», *Le Monde Diplomatique nordisk utgave*, no. 5, 2003, ss. 1-2, s. 2.
- 69) *Bergens Tidende*, mandag 8. november, 2004, s. 5.
- 70) A. Barry, T. Osborne og N. Rose, «Introduction», i: A. Barry, T. Osborne og N. Rose (red.), *Foucault and Political Reason*, UCL Press, London 1996, ss. 1-17.
- 71) Det kan naturligvis innvendes at muligheten for opprør mot tidligere tiders statslegitimeringskilder først blir mulig når disse moralsystemene mister sin legitimitet, og at de derfor ikke skiller seg nevneverdig fra den terapeutiske etos.
- 72) Nolan, *The Therapeutic State*, op.cit., s. 307.
- 73) Ludwig Wittgenstein, *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*, Blackwell: Oxford 1999 (Originalt verk publisert 1966), ss. 51-52. [Min oversettelse]